

KÉP(ES) A KÖNYV

Tanulmányok a csendeskönyvekről

Gyermekirodalmi Műhely

2024

A tanulmánykötet megjelenését a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Tudományos és Művészeti Pályázata, valamint az SZTE JGYPK Alkalmazott Pedagógiai Intézete és az SZTE JGYPK API Óvodapedagógus-képző Tanszéke támogatta.

Lektor
Bárdos József
Petres-Csizmadia Gabriella
Sándor Csilla

Szerkesztő
Varga Emőke

Tartalomjegyzék

Bevezető	9
I. Történeti és tipológiai megközelítések	11
Csányi Dóra: Csendeskönyvek – könyvek szöveg nélkül.....	12
Kovács Eszter: A csendeskönyvek helye a képes gyerekirodalmi műfajok között	29
Margittai Zsuzsa: Úton a képek hegemoniája felé. A képkönyvek és a minőségi gyerekknív-illusztráció előzményei Magyarországon a huszadik század első felében.....	48
II. Elméleti megközelítések	69
Daróczi Gabriella: Közelítések egy könyvjelenséghez	70
Szilvassy Orsolya: Képes történetek. A figyelemirányítás technikái és az olvasói figyelemirányulás kognitív folyamatai az óvodáskorú olvasókat megszólító szöveg nélküli képeskönyvek befogadásában.....	80
Varga Emőke: A silent book történetek közvetítésének kommunikációs jellemzői ..	101
III. Műelemzések	125
Hernádi Mária: Átkelés az időn. Satoe Tone: Pipó utazása	126
Benyovszky Krisztián: Szóban forgó képsorozatok. A karikatúraalbum és a képkönyv közötti párhuzamokról	146
IV. A készségfejlesztés lehetőségei	161
Juhász Valéria: A képkönyvek, képeskönyvek közös nézegetésének és olvasásának szerepe a beszédfejlődésben és a literációs nevelődésben – fókuszban a közös figyelmi képességgel, a szókincsfejlesztéssel és a nyelvi tudatossággal	162
Goda Beatrix: A képkönyvek olvasástanulást előkészítő és olvasásfejlesztő szerepe kisgyermek- és kiskisiskoláskorban.....	183
Havlikné Rácz Andrea – Tímár Marietta – Tóth Evelin – Tóth Karina: A képkönyv mint a gyermeki ábrázolás élményforrása.....	201

Lovas-Szabó Kitti – Szabó Eszter – Pauer Erika: A silent book művészetpedagógiai alkalmazása óvodás és kisiskolás korosztálynál az egri Bródy Sándor Könyvtár gyermekkönyvtárában.....	215
Tusori Eszter: A silent book alkalmazási lehetőségei kisgyermekkel való foglalkozások során – pszichológiai perspektívából.....	229
Csörgei Andrea: A képeskönyvek, a történetmesélés és a drámapedagógia együttthatása az olvasóvá nevelés szolgálatában.....	238
Urbanik Tímea: Ablakok a közös figyelemre. Rofusz Kinga Otthon című csendeskönyvének irodalomterápiás lehetőségeiről.....	253

V. Empirikus kutatások271

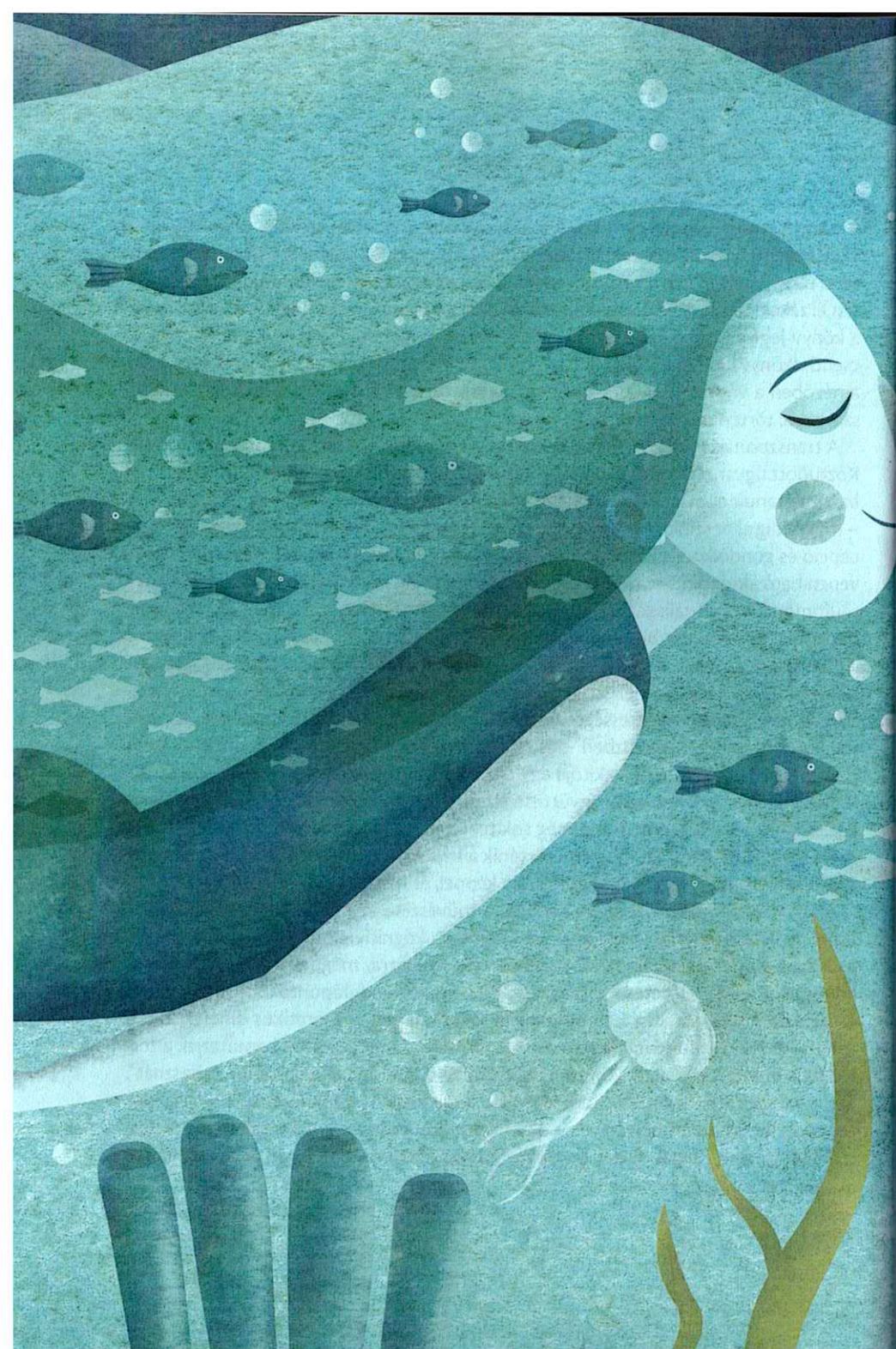
Kovács Krisztina – Turcsányi Enikő: Óvodás gyermekek szövegalkotási produkciója silent book alapján: egy pilotvizsgálat eredményei	272
Bencsik Luca – Péntek Erzsébet Noémi – Török Dóra Melinda – Molnár Szimonetta: Neked mit jelent a boldogság? Óvodás gyermekek véleménye Maros Krisztina Milyen színű a boldogság? című csendeskönyvéről	287
Miskolczi Ramóna: A kép(zelet) meséje – Rofusz Kinga Otthon című könyvének óvodáskorú gyermekek befogadási folyamatára gyakorolt hatása	301
Bodó Eszter: Óvodáskorú gyermekek kreatív szövegalkotása a Hová tűnt a torta? című silent book alapján	313
Hlavács Ingrid – Péntek Noémi – Turcsányi Enikő: A silent book ismertsége óvodások szüleinek körében.....	321
Havlikné Rácz Andrea: A szöveg nélküli képkönyvek alkalmazása az óvodai nevelésben.....	325

BEVEZETŐ

A kötet témáját képező csendeskönyv, más szóhasználatban szótlan, szavak nélküli vagy képkönyv egyszerre tekinthető művészi tárgynak és mediális paradoxnak. Művészi tárgy, mert magával ragadó képei tapintható lapokon reprezentálódnak, fizikálisan érzékelhetőek. Mediális szempontból mégis paradox, hiszen benne az írást, mint a könyv legfontosabb kritériumát, a puszta kép helyettesíti. Ám – és ebben rejlik a csendeskönyv sine qua nonja – csak addig a pillanatig, amíg a látvány fel nem kelti a nézőben a vágyat, hogy tapasztalását, egyszerre csak megtörve a csendet, hangzó szavakba, történetekbe fordítsa át.

A transzponálás „mechanikája” kulturális szempontból persze koránt sem újkeletű. Köztudott ugyanis, hogy az evolúció során az elménk sokféle reprezentációs struktúrában megtanult eligazodni, az állóképi módusz mellett többek közt az akusztikusban is – mégpedig akár szinkron módon. Adott esetben ezért a képeket mint az emberi percepció és gondolkodás kezdőpontjainak tekintett tudattartalmakat kiegészíti az elevenen ható akusztikus-szimbolikus jelrendszer, a nyelv. A kép(es)könyv és számos más multimodális és vizuális technológia használata során tehát a nyelvi mint olyan komplementer funkciót tölt be: a hang mintegy összeilleszti a vizuális látványt, felfokozza a távolság és a méret, a színek stb. érzékelését. Napjaink képeket alkotó és fogyasztó befogadója így azután amellett, hogy egyrésztől visszahódítja a logocentrikus korokban eltűnni látszó érzéketlenséget, azaz részese, illetve alakítója egy nyelvbeli-képbeli irányú változásnak, azonközben – és ez a csendeskönyvkutatás szempontjából nem mellékes tény – részese és alakítója egy újonnan felerősödni látszó írásbeli-szóbeli átrendeződésnek is. E két irány együttese eredményezte képbeli-szóbeli „vektor” működése, ható volta azonban ma még sok tekintetben feltáratlan. Hasznosnak látszik ezért megvizsgálnunk azt, hogy mi történik a képekkel, kiváltképp az értelemképzést az akusztikus nyelvvel együtt strukturáló képpel, és miért.

A kötet 21 tanulmányának 29 szerzője a művészet-, az irodalom-, a nyelvészettudomány és -történet, a vizuáliskultúra-kutatás, a kognitív elméletek, a pszichológia, a pedagógia perspektíváiból vállalkozik erre a feladatra, mégpedig – és ez külön is hangsúlyozandó – előzetes konszenzusra nem épülő kiindulópontokból, metodikával és példaanyaggal, vállalva a terminológiai sokszínűséget, a teoretikus differenciákat, sőt az esetleges redundanciákat is. Hiszen amellett, hogy az írások bemutatják a történeteit pusztán képekkel kommunikáló könyv újdonságait, jellemzőit és „hasznát”, azt is érzékeltetni és tudatosítani kívánják, hogy a silent book kutatás tudományos tendenciái és trendjei, beleértve a nominációval kapcsolatos szakmai álláspontok formálódását, nem csupán hazai, de részben nemzetközi viszonylatban is, ma még csak alakulóban vannak.

I. Történeti és tipológiai megközelítések

CSÁNYI DÓRA

CSENDESKÖNYVEK – KÖNYVEK SZÖVEG NÉLKÜL

A tanulmány a képeskönyvek, a szöveg nélküli könyvek, a csendeskönyvek magyarországi helyzetét vizsgálja, azokat a specifikus jellemzőket figyelembe véve, amelyek a hazai gyerekkönyvkiadást befolyásolják. A kiadói szempontok mellett műfajelméleti megközelítéssel jutunk el a csendeskönyvek speciális hazai helyzetének megértéséhez. A tanulmány visszatekint az elmúlt tíz-tizenöt évben Magyarországon megjelent szöveg nélküli könyvekre, kitérve néhány külföldi megjelenésre és képalkotási gyakorlatra is. Érinti a képek szövegértés-fejlesztésben betöltött szerepét, a vizuális narratívák megértésének fontosságát a korai gyermekkorban, valamint felhívja a figyelmet az illusztrátorok képzésének hiányosságaira.

A különböző megközelítések átfogó képet adnak arról, hogy milyen helyet foglal el ma Magyarországon az illusztráció, milyen a megítélése és a valódi presztízse.

A modern irodalomtörténet és ráépülve a mai pedagógiai elméletek gyakran foglalkoznak a betűfogyasztáson túlmutató élményalapú olvasással, oktatással, a kreatív újrateljesítés szerepével a funkcionális analfabetizmus leküzdésében, az érzelmi intelligencia (EQ) fejlesztésében és a szociális érzékenység kialakulásával. Az a tény, hogy az írott nyelv értése, használata alapvető feltétele az életben való eligazodásnak, boldogulásnak, a munkaerőpiacon való érvényesülésnek, ma már talán közhelynek számít, és ennek minden szülő tudatában van. De ezek az észrevételek leggyakrabban csak a szöveg irányából érkeznek, pedig a folyamat a vizualitás szempontjából is éppolyan fontos. Márpedig erre figyelniünk kell, mert megváltozott az általunk jól ismert Gutenberg-galaxis, és a mai digitális generáció számára a kép dominál, az hordozza a legtöbb információt. Ahhoz pedig, hogy a gyerekeink megfelelő módon tudjanak majd eligazodni a Neumann-galaxisban, az olvasás, az írás oktatása mellett a pedagógusoknak, a szülőknek, a könyvkiadóknek és a könyvtárosoknak a képek megértésére is fel kell készíteniük előbb saját magukat, majd a gyerekeket. Hatalmas feladat áll előttünk, könyvkiadók, képalkotók, oktatásban résztvevők és a média előtt, mindez egyben komoly felelősséggel is jár.

De ahhoz, hogy kontextusba tudjuk helyezni a képeskönyvek, a szöveg nélküli könyvek, a csendeskönyvek magyarországi helyzetét, mindenekelőtt azokat a specifikus jellemzőket érdemes megnéznünk, megismernünk, amelyek a hazai gyerekkönyvkiadást befolyásolják, azon belül is az illusztrációk szerepét, helyét és fontosságát.

Összehasonlítva a hazai kiadású könyvek illusztrációit a környező európai országok, különösen a velünk szomszédos Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Lengyelország vagy akár a balti államok izgalmasabbnál izgalmasabb gyerekkönyv-illusztrációival,

joggal merül fel annak a kérdése, vajon Magyarországon hogyan tekintünk a gyerekkönyvek vizuális megközelítésére, mindez hogyan változott az elmúlt tíz-tizenöt évben, milyen ma a képek megítélése, és mi is a valódi presztízisük.

Szövegközpontúság, hagyomány

Jóllehet az elmúlt tíz évben, azon belül is az elmúlt négy-öt évben jelentős változásokat figyelhattunk meg, mégis nyugodtan kijelenthetjük, hogy a magyar gyerekkönyvkiadás hagyományosan szövegközpontú. Ezzel a megállapítással, azt hiszem, mindenki egyetért, és ez a szövegközpontú gondolkodás, megközelítés az elmúlt években tapasztalt változások ellenére is jellemző a mai napig.

Míg világszerte évtizedekre visszanyúló hagyományai vannak a képeskönyveknek, a képregényeknek, a szöveg nélküli könyveknek, addig Magyarországon a vevők, a pedagógusok, a könyvtárosok, a kritikusok, a kereskedők, sőt maguk a könyvkiadók is szeretik, és el is várják, hogy egy könyvben jó sok szöveg legyen. Miközben a kép és a szöveg kapcsolata talán egyetlen műfajnál sem olyan erős, mint a gyerekkönyvnél, az olvasók többsége mégis még mindig a szöveget keresi: szülőként szeretünk felolvasni, belekapaszkodni a szövegbe, és legfeljebb a böngészőket bújva nem bánjuk, ha a kép mellől teljesen hiányzik az írás. Az „igazi” könyv vastag, jól teleírt, azért érdemes pénzt adni, olvasni a gyerekeknek, azt érdemes elemezni, feldolgozni, mert ezáltal tudjuk megtanítani nekik a szövegek értését, a nyelv szépségét, fontosságát, a kulturális értékeket, a hagyományainkat. A vásárlók, legyenek idősek vagy fiatalok, ezért inkább gyűjteményeket, antológiákat, nagyobb lélegzetű könyveket keresnek a gyerekeknek. Gyakorta elhangzó vélemény egy képeskönyv láttán, hogy ugyan, ezt egy este el lehet olvasni, aztán csak a polcon porosodik, ezért nem érdemes fizetni. Az pedig kifejezetten ritka, hogy nagyobbaknak – kamaszoknak vagy akár saját magunknak – képeskönyveket vásárolnának a felnőttek.

De még a kritika és a szakma is elsősorban a szövegeket tekinti a gyerekkönyvek legalapvetőbb minőségi kritériumának, a képeket leginkább csak abból a szempontból vizsgálja, hogy mennyire tetszetősek, hogyan szolgálják a szöveget, és ritkán tekintenek rájuk úgy, mint egy teljesen önálló művészi megfogalmazásra. Ebben a megközelítésben a kép alárendelődik a leírt történetnek, azt díszíti, egészíti ki, legjobb esetben is pusztán csak interpretálja, de nem válik a könyv egyenrangú szereplőjévé. A recenziók java része alig foglalkozik a képek elemzésével, ha mégis kitér a vizualitásra, azt leginkább szubjektív módon, nem feltétlenül szakmai szempontok alapján teszi, így gyakran nem tud különbséget tenni a minőségi és személyes ízlésbeli értékelés között. A bölcsészettudományi karokon nem elég hangsúlyos a gyerekirodalom-kritika. A művészettörténeti kutatások is ritkán foglalkoznak a gyerekkönyv-illusztrációkkal, az illusztrációk feldolgozása és értékelése nehézségekbe ütközik.

A szövegközpontú gondolkodás mellett a nyelvi-kulturális örökség megőrzésének és továbbadásának nagyon erős hagyománya is másodlagos szerepűvé degradálja az illusztrációt; ahol a kép kevésbé emeli egy kiadvány értékét, minőségét. A könyvtárgy csak egy szűk, értő közönség számára hordoz hagyományörző és egyben hagyományteremtő kulturális értéket. Nehezíti a változást az is, hogy az iskolai tankönyvek, melyek a gyerekek és szülők számára is hivatottak a tudás, az értékek, a referenciapontok kialakítására és közvetítésére, egyáltalán nem reflektálnak a vizuális környezetünkre, sőt a kortárs gyerekkönyvekre sem.

Még tíz-tizenöt éve is gyakorta elhangzó vélemény volt, hogy minek új gyerek-könyv, minek új illusztráció, minek kísérletezni, ez valami furcsa értelmiségi hóbort, hiszen a régi milyen jól bevált, lám, mi is azon nőttünk fel, és azokra nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy valóban értékteremtő és -közvetítő művek voltak. Pedig az irodalom, a mese lehet, hogy Aiszóposznál kezdődik, de biztosan nem ott ér véget, ahogyan a zene, a színház és a képzőművészet sem. Vizuális környezetünkben hatalmas változások történtek, és mint minden művészeti ágban, ezen belül a gyerekirodalomnak és az illusztrációnak is szüksége van a megújulásra, hogy összhangban legyen saját korával, annak szellemiségével, eszméivel, látásmódjával, hogy olvasójának képes legyen élményt nyújtani. Tükröznie kell környezetünket, a minket és a gyerekeinket foglalkoztató kérdéseket, és ezekre válaszokat kell találnia a saját, műfajának megfelelő eszköztárával. Szülőként, pedagógusként, könyvkiadóként az a feladatunk, hogy felkészítsük gyerekeinket a minket körülvevő világra, annak megértésére, a ránk zúduló vizuális információáradat feldolgozására és dekódolására. Az újítás semmilyen veszélyt nem hordoz, nem csupán egy szűk elitnek szól, és főleg nem jelenti a hagyományok elutasítását, eldobását. Kísérletezni, a korra reflektálni pontosan ugyanazt a feladatot, ugyanazt az elvégzendő munkát jelenti, amit a ma már nagy klasszikusnak tekintett elődeink is végeztek a maguk korában, hiszen ők éppúgy voltak progresszívek és kortársak, ahogyan a mostani fiatal művészgeneráció. Szerencsére ma már egyre ritkábban merül fel a gyerekirodalomról, a gyerekkönyvekről beszélve, hogy megkérdőjelezzük mindezek létjogosultságát.

Nem segít a megújulásban az sem, hogy a felsőfokú képzőművészeti, iparművészeti, alkalmazott grafikai tanszékeken a könyvillusztrációs képzés hosszú évek óta hiányos, a gyerekkönyv-illusztráció ezen belül is egy nem létező műfaj. Mostoha, kicsit másodlagos, lenézett területe ez a képzőművészetnek. A különböző tervező grafikai, animációs tanszékeken nem tudott, és jelenleg sem tud kialakulni egy magas szintű, átgondolt és hosszú távú oktatás, ami megfelelő tudást, presztízszt nyújtana az egyébként tehetséges fiatalok számára. Miután az illusztrátorok az alkalmazott grafika vagy a képzőművészet egyéb területeiről érkeznek a gyerekkönyves szakmába, nem rendelkeznek megfelelő könyvszakmai ismeretekkel és azokkal az alapokkal sem, amelyek elengedhetetlen fontosságúak lennének, hogy egy nagyon magas szín-

vonalú, kísérletező, újító, napjainkra reflektáló, a hagyományokból építkező, de mégis modern és izgalmas vizuális közeg jellemezhesse a magyar gyerekkönyvkiadást. Pályájuk elején alig vagy egyáltalán nem találkoznak a nemzetközi trendekkel, kevésbé ismerik a hazai kiadványokat és kiadókat; tétovázva próbálnak a saját gyerekkoruk nosztalgijából építkezni. A képzés hiányából és az ebből adódó bizonytalanságból a fiatal pályakezdők között nagyon erős még mindig az a merev hagyománytisztlet, ami felve tekint minden újra, különösen akkor, ha gyerekekről van szó. Nem rendelkeznek olyan pedagógiai, pszichológiai, esztétikai ismeretekkel, amelyek mentén biztos kezekkel mernének játszani, új területekre kalandozni, új megközelítésekkel próbálkozni. A félelem attól, hogy miként tudnak megfelelni a „mi való a gyerekeknek” kritériumának, bénítóan hat rájuk, és egyáltalán nem kedvez a minőségi megújulásnak, kreativitásnak.

Természetesen ezek a hiányosságok és berögzülések a magyarországi kiadókban is ugyanúgy jelentkeznek, ahol elsősorban bölcsészek ülnek, és döntenek nem csupán a szövegekről, de a képi megformálásról is. Ők instruálják, terelik az illusztrátorok munkáit, az ő – szerencsés esetben – jó ízlésükön múlik, hogy milyen illusztrációk kerülnek a gyerekeink kezébe. Fontos, hogy képzettek legyenek az art directorok, akik megfelelő szakmai ismeretek alapján alakítják egy-egy kiadó vizuális portfólióját. Éppen ezért az elmúlt tíz-tizenöt évben a legnagyobb igyekezet és jó szándék ellenére is kicsit esetleges, szubjektív módon alakul a hazai gyerekkönyvkiadás vizuális fejlődése. Ez az ide-oda kapkodó, tétovázó, egyenetlen színvonalat produkáló magatartás szinte minden kiadónál és a teljes magyar gyerekkönyvkiadás területén érzékelhető.

A felvázolt problémák és berögzült elvárások, szokások ellenére az elmúlt négy-öt évben mégis mintha elindult volna egy komolyabb változás a szakmában, hogy végre méltó figyelmet és hangsúlyt kapjon a gyerekkönyvek vizualitása. Díjak, kiállítások próbálják a gyerekkönyv-illusztrációk presztízsét annak méltó helyére emelni. Ma már művészeti lapokban is jelennek meg átfogóbb recenziók egy-egy gyerekkönyv-illusztrációról, és mintha a közönség is nyitottabb volna a kevesebb szöveget tartalmazó képeskönyvek műfajára.

A képeskönyvek (picture book) típusai

Korábban esett szó arról a félelemtől, hogy egy rövidebb terjedelmű, kevesebb szöveggel rendelkező képeskönyvet túl gyorsan fogyaszt majd el a gyerek, és hogy a képeskönyvek nem illeszkednek a jellemzően szövegközpontú hagyományainkba, irodalmi elvárásainkba, pedig jól tudjuk azt is, hogy a gyerekek szeretnek a kedvenceikhez visszatérni többször, újra és újra lapozgatni a képeket, ábrándozni, tovább képzelni a látottakat, hallottakat. Biztosan állíthatjuk, hogy a fantázia fejlesztése, a szókincs bővítése, az absztrahálás képessége, a metaforák megértése nem csupán

a szövegek alapján lehetséges, a képeket nézegetve, azokban elmerülve ugyanazokat a kreatív folyamatokat és utakat járhatjuk be, mint egy mese leírt mondataival. A kreatív újrateremtés, az élményalapú olvasás kiindulópontja tehát nem csak a szöveg lehet, a szavakat, mondatokat vizuális elemekkel is helyettesíthetjük.

De nézzük meg részletesebben, és próbáljuk ezt a nagy gyűjtőkategóriát, a képeskönyveket, valamilyen módon szándékuk, narratívájuk alapján definiálni és egymástól megkülönböztetni.

1. Albumok

Kevés szöveggel rendelkező, elsősorban képes kiadványok, idesorolhatjuk a képregényeket is, ahol a szöveg és a kép párhuzamosan, egymás mellett és szigorúan csak egymással kiegészülve nyer értelmet. Van elmesélhető történetük, ívük, és leggyakrabban a bölcsődés, óvodás korosztálynak készülnek. A műfaj nehézsége és igazi kihívása, hogy képes-e egyensúlyban tartani a verbális és a vizuális szintek minőségét; gyakori, hogy az egyik vagy a másik dominál, és egy kiváló szöveget meglehetősen gyenge minőségű, édeskedő, giccses kép kísér, vagy éppen fordítva, a virtuóz grafika mellé suta, együgyű megfogalmazású mondatok kerülnek. Ma már számtalan ilyen képeskönyv jelenik meg a még olvasni nem tudó vagy kezdő olvasó gyerekeknek, a változás az elmúlt pár évben jelentős volt ezen a területen. Szerencsére arra is van már példa, hogy fiatal felnőttek, felnőttek számára születnek ilyen típusú kiadványok, melyek kedvező fogadtatásra lelnek: ilyen például az *Időtlen napló*,¹ a *Párhuzam*² vagy az *Amire emlékszem*.³

2. Böngészők, lapozók

A böngészőknek, lapozóknak nincs feltétlen összefüggő, egy ívben elmesélhető történetük, ezekben a kiadványokban akár minden oldal mást és mást mesélhet, egy-egy élethelyzetet, környezetet mutat be, a legkisebbeket például forma- és színfelismerésre, a nagyobbakat a képben való elmerülésre, böngészésre, keresésre ösztönzi. A lapozóknak nincs saját átívelő történetük, minden oldaluk felvillant egy helyszínt, egy szituációt, egy problematikát, de alapvetően az a céljuk, hogy a képben elmerülve megnevezzük a látottakat, felfedezzük a részleteket, közösen böngésszünk, lapozunk, ahogy a nevük is mondja, játszunk, bővítsük a szókincsünket, ismerkedjünk a sokféle képi világgal. Ezek a könyvek a szülő és a gyerek közötti első kommunikáció egyik fontos állomásai lehetnek, ahol a hangsúly a játékos tanuláson és fejlesztésen van. A böngészők és a lapozók hagyományosan a legkisebb korosztálynak szólnak. Ebben a kategóriában a könyv mérete, a lapok vastagsága, tartóssága, a praktikum

sem elhanyagolható szempont a magas szintű grafikai megvalósítás mellett, hiszen miért is ne kérnénk számon ezeket a minőségi elvárásokat egy babakönyv esetén. A teljesség igénye nélkül, íme, néhány izgalmas, magyar szerzők által készített böngésző, amelyek az elmúlt években jelentek meg Magyarországon: a *Babageometria*-sorozat,⁴ az *Állatok ábécéje*,⁵ az *Utazz bálnabusszal!*,⁶ a *Budapesti böngésző*,⁷ a *Baltoni böngésző*,⁸ a Csimota Kiadó lapozói.⁹ A böngészők, lapozók java része azonban külföldről átvett kiadvány. Ilyenek például a Naphegy Kiadó által indított tematikus sorozatok: az *Évszakos Böngésző*-sorozat (*Téli böngésző*, *Nyári böngésző*, *Tavaszi böngésző*, *Őszi böngésző*)¹⁰ és Chihiro Maruyama *Pierre, a labirintusnyomozó*¹¹ sorozata, de eszünkbe juthatnak olyan önálló kiadványok is, mint a *Hová tűnt a testvérem?*¹² vagy mint a *Mindenki számít*.¹³

3. Szöveg nélküli könyvek

Az ebbe a kategóriába sorolható kiadványok szöveg nélkül tudnak olyan képi narratívát létrehozni, amelyek alkalmasak történetek elbeszélésére. Ezekben a könyvekben a képek mesélnek, mégpedig több módon is; a cselekmény lineáris ábrázolásával, ahogyan ezt bizonyos típusú képregények, mangák teszik, a jelenetek kiemelésével, vagy teljesen asszociatív módon, amelyek akár önállóan, de egymásra épülve is kiadhatnak egy (vagy több) történetet. Erre példa Bánya István *Zoom*¹⁴ című világhírű, de Magyarországon méltatlanul elfelejtett munkája, amelyben egy képből kiindulva, a perspektíva változtatásával, a nézőpont távolodásával újabb és újabb jelenetek, helyszínek, szereplők tárulnak fel. A szabad asszociációk sokasága végtelen számú lehetőséget kínál az olvasónak, miközben azt a nagyon fontos kérdést is fel kell tennie magának, hogy vajon nem csapja-e be, amit lát. Ezzel visszalapozásra kényszerül, és ezáltal a történet folyamatos újraírására.

Ami rendkívül izgalmas egy szöveg nélküli könyvben, hogy a mesélést visszatereli a szájhagyomány, a szóbeliség irányába, tehát hiába nevezzük őket szöveg nélküli könyveknek, a történetek mégis megszólalnak majd, mégpedig annyi megfogalmazásban és annyi értelmezésben, ahány mesélő a kezébe veszi őket. A mesélőnek módja van

1 Cruz, Afonso: *Az időtlen napló*. Budapest: Csimota Kiadó, 2020.

2 Szinvai Dániel: *Párhuzam*. Budapest: Csimota Kiadó, 2024.

3 Turi Lilla: *Amire emlékszem*. Budapest: Csimota Kiadó, 2021.

4 Nagy Diána: *Babageometria* (sorozat). Budapest: Móra Kiadó – Két Egér Kvk., 2018–2019.

5 Máray Mariann: *Állatok ábécéje*. Budapest: Scolar Kiadó, 2015.

6 Dániel András: *Utazz bálnabusszal!* Budapest: Két Egér Kvk., 2017.

7 Schmal Róza: *Budapesti böngésző*. Budapest: Kolibri Kiadó, 2012.

8 Pikler Éva: *Baltoni böngésző*. Budapest: Kolibri Kiadó, 2013.

9 Könyv kicsiknek (kiadói sorozat). Szerk.: Csányi Dóra. Budapest: Csimota Kiadó, 2016–2018.

10 Berner, Rotraut Susanne: *Évszakos böngésző* (kiadói sorozat). Budapest: Naphegy Kiadó, 2007.

11 Maruyama, Chihiro: *Pierre, a labirintusnyomozó*. 1–4. Budapest: Naphegy Kiadó, 2017–2020.

12 Nordqvist, Sven: *Hová tűnt a testvérem?* Budapest: General Press, 2008.

13 Roskifte, Kristin: *Mindenki számít*. Budapest: Csimota Kiadó, 2021.

14 Bánya István: *Zoom*. Budapest: PrintXBudavár, 1995.

a hallgató gyerekek korához, érdeklődéséhez, figyelmi szintjéhez igazodni, és ennek alapján kibontani, rövidíteni, egyszerűsíteni, magyarázni és színesíteni a látottakat. Megáll, visszakérdez, bevonja a gyereket a mese születésének aktusába, amire a hagyományos lineáris meseolvasás, a leírt szöveget tisztelő, attól el nem térő felolvasás kevésbé ad lehetőséget.

A szöveg nélküli könyvek olvasásakor létrejövő közös alkotói folyamat még inkább igaz azokra a könyvekre, amelyek nem egy ismert mesére, hanem egy saját történetre épülnek, ekkor a szerző és az olvasó között egy nagyon szoros és izgalmas interakció alakul ki, hiszen az alkotás folyamatában aktívan vesz részt felnőtt és gyerek, általuk lesz a mű befejezett. Tudjuk, hogy az olvasó, a néző, a hallgató gyerek attól tud majd gondolkodó felnőtté válni, ha képessé lesz élő kapcsolatot teremteni a művel. Mindez már egészen korai gyerekkorban létrejöhet, hiszen nem kell tudományos előképzettség ahhoz, hogy átéljük a művek által keltett esztétikai élményt. A könyvvel való találkozás egy játékhoz hasonlít, amelyben a játékos újrírja a szöveget, interpretálja, szabályszerűségeket fedez fel, és szabályszerűségeket kér számon, rejtett összefüggéseket talál, majd egyetemes törvénnyé teszi azokat. Ezt teszi a szöveg nélküli könyvek olvasója. Játsszik, és közben alkot, amihez szabadon kell a fantáziájára támaszkodni (azt hiszem, ebben mi, felnőttek nyugodtan tanulhatunk a gyerekektől, akik ezt sokkal természetesebben és merészebben teszik). Ezeket a könyveket nem lehet jól vagy rosszul olvasni, nincsenek helyes megoldások, nincs egyetlen jó megfejtés, hanem millió jó megfejtés, millió történet lehetséges, amit mindenki a saját látásmódjának, hangulatának megfelelően „ír”. Ez hihetetlen szabadságot ad a mesélőnek és a mese hallgatójának.

De mitől működik jól egy szöveg nélküli képeskönyv? A saját történetre épülő képeskönyv attól jó, ha a történetmesélést képes inspirálni, ha az illusztrátor nem illusztrál, hanem képekkel mesél, ha a befogadáshoz nem szükséges a nyelvet érteni, nem kell tudni olvasni, ha olyan, akár a zene, amely az ember belső percepciók folyamatait indítja el, és miközben mind ugyanazt halljuk, látjuk, mégis más hangulatokat, érzések, illatok, álmok, vágyak, érintések, emlékek jelennek meg a képek által.

2004-ben a Csímta Könyvkiadó egy egészen rendhagyó és nemcsak Magyarországon, de a világon is egyedülálló kísérletnek számító sorozattal indította útjára a *Design*-sorozatnak nevezett szöveg nélküli könyveit. Az elképzelés és az alapkérdés az volt, vajon hogyan lehet a hagyományos, szövegből kiinduló ábrázolás mechanizmusát megfordítani, és ezúttal a képből kiindulva jutni el a szöveghez. Kiadóként az volt számunkra a legizgalmasabb kérdés, hogy hogyan lehet visszaterelni a mesélőket a szabadon mesélés irányába olyan a történetekkel, amelyek évszázadokon keresztül és az egész világon a színhagyomány útján terjedtek. Tudunk-e még szabadon mesélni? Hogyan segíti a beszédfejlődést, a literáció kialakulását a kép olvasása? Hogyan tudunk olyan vizuális megközelítésben és sűrítéssel bemutatni egy klasszikus törté-

netet, hogy az nem teszi szükségessé a szöveget? Értjük-e egyáltalán, amit látunk? Hogyan lehet a képekkel úgy mesélni, hogy a narratív sokszínűség az illusztrációkban is megjelenjen? A kiadó felkért öt illusztrátort, hogy teljesen szabadon meséljék el a *Piroska és a farkas* történetét, mindenki a saját technikájával, látásmódjával, érzékenységével. Így született meg a sorozat első címe, amit azután még négy klasszikus mesefeldolgozás követett: *A három kismalac*,¹⁵ *a Hófehérke és a hét törpe*,¹⁶ *a Csizmás kandúr*¹⁷ és *a Csipkerózsika*.¹⁸ Ma már igazi csemegeként lehet őket gyűjteni, ízlelgetni, kedvencet választani, összehasonlítani, ismerkedni a különböző képi világokkal, megérteni a művészek által választott technikákat, színvilágokat, sűrítéseket, kódrendszereket, hangulatokat, és persze azok stílusához igazítani a mesélést. Ez a kísérlet emlékeztethet minket Queneau *Stílusgyakorlatok* című művének egy 2002-es kiadására (Gallimard Jeunesse),¹⁹ amelyben 77 művész illusztrálta a 99 szövegverziót. Mindegyik a maga módján. Igaz, itt van szöveg, ám a könyv lapjai két részre vannak osztva, melyeket külön lehet lapozni, így az olvasó döntheti el, hogy a szöveges részekhez mely illusztrációt, stílust választja – egy kicsit úgy, ahogy a sokféle stílusban feldolgozott klasszikus mesék is lehetőséget adnak az olvasóknak, hogy maguk válasszák ki a hozzájuk legközelebb álló variációkat.

A *Design*-sorozat kapcsán felmerülhet, hogy lehet-e egy klasszikus történet modern, biztosan annak kell-e lennie, és vajon mennyire képes egy gyerekeknek szánt könyv a saját korával szinkronban lenni? De mit is jelent, hogy fázisban vagyunk a környezetünkkel? 1999-ben Japánban megszületett az emoji kifejezés, melyben az e 'kép'-et, a moji 'szó'-t jelent, szó szerint fordítva tehát az emoji képszoavak, amelyek egyetlen kis ikonnal képesek hangulatokat, érzelmeket kifejezni olyan formában, hogy rájuk pillantva, pár másodperc alatt, a jelentést a világon bárki pontosan megértheti. Ma már több milliárd ember több millió kis sárga ikonnal kommunikál egymással nap mint nap, nincs szükség leírt szavakra, hogy tudassuk másokkal a vélemény-

15 Kárpáti Tibor: *A 3 kismalac*. Budapest: Csímta Kiadó, 2007.; Nagy Diána: *A három kismalac*. Budapest: Csímta Kiadó, 2007.; Pap Kata: *A három kismalac*. Budapest: Csímta Kiadó, 2007.; Takács Mari: *A három kismalac*. Budapest: Csímta Kiadó, 2007.

16 Árvai Borbála: *Blanca nieves y los siete enanitos*. Budapest: Csímta, 2009.; Kasza Julianna: *ضباب عجب سلما مازق ال او ج لشل*. Budapest: Csímta Kiadó, 2009.; Kárpáti Tibor: *Schneewittchen und die sieben Zwerge*. Budapest: Csímta Kiadó, 2009.; Makhult Gabriella: *Neige et les Sept Nains*. Budapest: Csímta Kiadó, 2009.; Pap Kata: *Белоснежка и семь гномов*. Budapest: Csímta Kiadó, 2009.

17 Bodonyi Panni: *Den bestovlede Kat*. Budapest: Csímta Kiadó, 2012.; Carolina Búzio: *Gato das Botas*. Budapest: Csímta Kiadó, 2012.; Csernus Ági: *O papoysōmenos gatos*. Budapest: Csímta Kiadó, 2012.; Stark Attila: *Kot w Butach*. Budapest: Csímta Kiadó, 2012.; Paulovkin Boglárka: *Il gatto con Glistivali*. Budapest: Csímta Kiadó, 2012.

18 Grela Alexandra: *Pyrrnirós*. Budapest: Csímta Kiadó, 2015.; Szepesi Szűcs Barbara: *Trnuljčica*. Budapest: Csímta Kiadó, 2015.; Maros Krisztina: *Törnrosa*. Budapest: Csímta Kiadó, 2015.

19 Queneau, Raymond: *Exercices de style*. Párizs: Gallimard Jeunesse, 2002.

nyünket, hangulatunkat, gratuláljunk barátainknak fontos alkalmakkor, elég egyetlen kis ikon, és Kamcsatkától Szenegálig mindenki érteni fogja a közlendőnket. Az emoji még világnapot is kaptak (július 17.), 2018-ban pedig egy kampányában a párizsi Opera azt kérte a közönségtől, hogy emojiiban írják le kedvenc operájuk címét. Ötletes módja ez annak, hogy a pár másodperces és felületes képfogyasztáshoz szokott generációt egy teljesen más közegbe invitálja, felhasználva annak gyors, informatív, univerzális, egyszóval hatékony ikonrendszer-ismeretét. A *Design*-könyvek esetén is hasonló történik, hiába ismerjük mindannyian ezeket a meséket, az első ránézésre ugyan ismerősnek tűnő képek egymásutánisága mégis kizökkenti az olvasót, hirtelen meglepődik, nem érti, megáll, visszalapoz, az *aha-élmény* után viszont örömmel játszik tovább, de már elmélyülve, gondolkodva, a látottakra reflektálva, kritikusan. Azt hiszem, nevezhetjük ezt akár csalinak is. Tehát azokra a gyerekkönyvekre, amelyek képesek felhasználni az ilyen típusú, a gyors fogyasztású képhasználatnak a kódjait, mondhatjuk azt is, hogy korszerűek, és nagyobb eséllyel keltik fel a fiatal generáció figyelmét, ezáltal más területekre csálják a befogadót, és megtanítják őt az elmélyülés módjára, a képek erejére, valódi jelentésükre és a bennük rejlő csapdákra is.

A sorozatot viszonylagos hazai érdeklenség követte, ám a nemzetközi siker azonnal megérkezett: 2005-ben a *Piroska és a farkas*-, 2006-ban a *Három kismalac*-sorozatot beválogatták a Bolognai Gyerme- és Illusztrációs Könyvvásár katalógusába, és mindkét évben kiállították a könyveket.

Hosszú szünet után, 2014-ben jelent meg Magyarországon a következő szöveg nélküli könyv, a Digitanart Stúdió gondozásában, a többszörös holland Ezüst toll díjas illusztrátor, Thé Tjong-Khing *Hová tűnt a torta?*²⁰ című munkája.

Ez egy izgalmas és kalandos képeskönyv, amelyben minden egyes oldalon egy összefüggő, de mégis különböző mese bontakozik ki. A könyv egészében egyetlen óriási jelenet szerepel, ahol a részletekben elmerülve alakul ki a történet; ki lopta el a kutyusok tortáját, és merre tart vele. Aki a tolvajok nyomába szegődik, annak izgalmas kalandban lesz része, hiszen a könyv képei nemcsak az elcsent torta rejtélyét fedik majd fel, de az olvasók fantáziájára bízva, párhuzamosan több szálon is el lehet indulni, ugyanis a tortás alapötleten túl minden szereplőnek saját története van, lazán egymáshoz illeszkedő kapcsolódási pontokkal. Így minden mesélő máshogy dekódolja a cselekményt, attól függően, hogy mire helyezi majd a mese fókuszát, sőt minden egyes újránézéskor egészen biztos, hogy felfedezésre kerülnek további olyan apró részletek, amelyek akár teljesen más irányba terelik a mesélő gondolatait. Ezt a sokszínűséget már önmagában az is reprezentálja, hogy a szereplő állatok természetes élőhelyüket tekintve távol élnek egymástól, más földrészekeken, itt mégis együtt vannak, és kisebb-nagyobb csetepatéik ellenére alapvetően békésen élnek egymás

mellett. A könyv remek a fantázia fejlesztésére, a képzelőerő csillogtatására, a szókincsbővítésre, a dramatizálásra, és miután a szülő és a gyerek együtt vehet részt a mesealkotásban, a történet irányításában, ez kifejezetten jó hatással lehet a közöttük levő kapcsolatra is.

A Két Egér Könyvek 2016-ban jelentette meg Kun Fruzsina *Csóka és veréb* című könyvét, a szerelem, a párválasztás, a születés, az örökbefogadás és a gyereknevelés témáját feldolgozva, ehhez pedig nem is kell egyéb, csak egy ügyetlen postás. Hála neki, Csóka és Veréb meglelik egymásban életük párját, és a kakukkfióka is szerető nevelőszülőkre talál.

Tanulságos példája a szöveg nélküli könyvek megítélésének és hazai megjelentetésének Maros Krisztina és Szabó T. Anna *Milyen színű a boldogság?* című kötete, melyet a Pagony Kiadó adott ki 2017-ben. A korábban felsoroltakkal ellentétben ugyanis itt igenis van szöveg az oldalakon, bár nem volt ez mindig így! A 2017-es nemzetközi Silent Book Contesten még „csak” a képek mesélték el, mennyi árnyalata van a boldogságnak, Szabó T. Anna álomba ringató verssorai aztán később kerültek a lapokra a kiadó kérésére. Hasonló módosításon, kiegészítésen esett át a Silent Book Contest – Gianni de Conno-díj két döntős munkája is. 2023-ban Bertóthy Ágnes *Lamella ölelésében* című munkája, amely az otthoni és az iskolai bántalmazást tematizálja, és 2024-ben Gaal Mici *Amikor elmentél* című kötete, amely a gyászfeldolgozás folyamatát meséli el, a Csimota Kiadó gondozásában már Papírszínház formában jelent meg – a szerzők szövegével kísérvé.

2018-ban jelent meg a Vivandra Kiadónál a kortárs magyar illusztrációs művészet egyik legelismertebb alkotójának, Rofusz Kingának az *Otthon* című munkája. A képek egy költözés történetét mutatják be egy kisgyerek szemszögéből. A változás, a paradicsomi otthon elhagyása, a félelem az ismeretlentől, majd az új otthon elfogadásának története számos olyan szorongás megfogalmazására és feloldására adhat lehetőséget, mellyel a gyerekek gyakran találkoznak életükben, hiszen számukra a tárgyi környezetük változása egyet jelent a biztonságot, boldogságot jelentő referenciapontok elvesztésével. A könyvből készült animációs film 2023-ban elnyerte a rangos Bolognai Nemzetközi Könyvvásár Crossmedia díját.

Általános az a tévképzet, hogy a szöveg nélküli képeskönyvek csak a legkisebbeknek valók, holott ebben a műfajban is vannak gyerekeknek és felnőtteknek szólók, sőt olyanok is, amelyek egyszerre szólnak felnőtteknek és gyerekeknek. Ennek remek példája az *Ema elvan*, ami a Csirimojó Kiadónál jelent meg 2020-ban. Iveta Merglova cseh illusztrátor könyve egy hét eseményeit veszi végig napról napra. A minimalista képekkel olyan hatást ér el, mintha egy szöveggyűjteményt lapoznánk, felsorolja azokat a tipikusnak gondolt tevékenységeket és élethelyzeteket, amelyekkel egy kamasz lány napjai telnek.

20 Thé Tjong-Khing: *Hová tűnt a torta?* Budapest: DAS Könyvek, 2014.

2024-ben a Csimota Kiadó egy olyan szöveg nélküli sorozatot indított el Máray Mariann két címével – *Elérhetetlen* (1. ábra), *Az a sok magányos ember* –, amely lehetővé tette a szöveg nélküli könyveken belül, a csendeskönyvek magyarországi megszületését. E két utóbbi mű minden korábbinál szabadabb teret ad olvasójának. Máray Mariann kérdéseket vet fel: a látszólag magányosan egymás mellett élők valóban egyedül vannak-e? Észre vesszük-e a mellettünk élőket, és feljűk fordulva ki mutatjuk-e gondoskodásunkat, szeretetűnk? Találkozunk vajon? Az a burok, amely egyszerre véd és kirekeszt, a te világod és az én világom, vajon hol ér össze, képesek vagyunk-e beengedni egymást? Ezekben a könyvekben a beszélgetéseknek olyan síkja tárul elénk, amely az empátia kialakulására, az érzelmi intelligencia fejlesztésére, az elfogadásra, a traumafeldolgozásra, a másik megismerésére éppűgy alkalmas, mint a szövegértés és az íráskészség fejlesztésére.

1. ábra

Máray Mariann: *Elérhetetlen*. Budapest: Csimota Kiadó, 2024

Az itt felsorolt példák jól mutatják, hogy hűsz év alatt sajnos szinte alig születtek valódi szöveg nélküli kiadványok Magyarországon, miközben sokkoló látni, hogy csak 2022-ben 3058, 2023-ban 2690 ifűsági és gyerekkönyv jelent meg.²¹

Csendeskönyv (silent book)

A szöveg nélküli könyvek kategóriáján belül talán elkülöníthetűnk egy olyan típust, melyet nem annyira a narráció szempontjából, mint inkább a szerző feltételezhető szándéka alapján tekintenénk teljesen önálló műfajnak: ez a silent book, magyarul csendeskönyv. Hogy miért tegűnk különbséget a kettő között? Ehhez azt kell megneznűnk, hogyan és miért is született a csendeskönyv kifejezés. Ezekben a könyvekben ugyanis az „olvasásnak” nemcsak esztétikai, hanem egzisztenciális tétje is van, a

mű és befogadója között olyan párbeszéd alakul ki, ahol a képek elsődleges célja az olvasói kérdések és a mű által nekűnk feltett kérdések előhívása, majd artikulálása. Ezt az olvasási metódust a következő módon képzelhetűk el: a képekkel való találkozásor első lépésként a figyelem a saját azonnali reakcióinkra irányul, ezt követően próbáljuk a látottakat értelmezni, majd elképzelni a történetfonalat, kapcsolódni az elképzelt eseményekhez, és átélni azokat úgy, mint a könyv szereplői, végűl pedig a legfontosabb, hogy a látottakra reagáljuk is.

De hogyan lehet egy gyerekkönyvnek egzisztenciális tétje? Hogy megértsűk, ismerűnk kell születésének körűlményeit. Amikor pár évvel ezelőtt először találkoztunk a csendeskönyv kifejezéssel, meglepődtűnk és elbizonytalanodtűnk, hogy eddig vajon miért nem hallottuk ezt a megnevezést. A könyves szakma, az illusztrátorok, a kritikusok, a kurátorok olyan gyorsan tették magukévá e műfaji megnevezést, hogy szinte időnk sem jutott elgondolkodni azon, vajon hogyan és miért született, mik a formai jellegzetességei, kinek és miért készülnek, és egyáltalán biztosan ez-e a legjobb kifejezés arra, amit definiálni akar. A csendeskönyv egyenlő-e a szöveg nélküli könyvvel?

Kanyarodjuk ezért most vissza egészen 2012-ig, amikor az IBBY Nemzetközi Gyerekkönyv Fórum londoni kongresszusán bemutatták az Afrikából és a Közel-Keletről az olaszországi Lampedusa szigetére érkező menekűlthűllámokra reagálva elindított *Csendeskönyvek, a világtól Lampedusáig, és vissza* projektet.

A projekt keretében első lépésben létrehoztak egy könyvtárt Lampedusán, a Földközi-tenger legtávolabbi szigetén, amely az első kikötő a tengeren túlról érkezők számára, akik új életet kezdenek, és amelyet a helyi és bevándorlő gyerekek egyaránt használhattak. Következő lépésben egy olyan csendeskönyvből (szavak nélküli képeskönyvből) álló gyűjteményt hívtak életre, amely lehetővé tette, hogy a gyerekek nyelvtől függetlenül is megérthessék a könyvek tartalmát, hogy lekűzdjék a nyelvi korlátokat és elősegítsék a különbözű kultúrák közötti találkozásokat. A kiválogatásra került könyvek eleinte olyan történeteket, élethelyzeteket, érzelmeket dolgoztak fel, amelyeket szavakkal nem lehet vagy nagyon nehéz elmondani, és ahol a képek nagyon gazdag, telített módon jelenítenek meg érzéseket, álmokat, emlékeket. Talán éppen ezért kapták ezek a könyvek a csendes elnevezést, mert van, amit nem lehet szavakkal elmondani, és nem azért, ahogy elsőre gondolnánk, mert nincsenek bennűk leírt szavak. Az illusztrációk erejével ezek a könyvek lehetőséget adnak a traumatikus helyzetek feldolgozására, a gyógyításra, vigaszra a nehéz helyzetekben, pszichológiai, mentálhigiénés felhasználásuk felbecsűlhetetlen. Hidat építenek és építenek a kultúrák között, megnyugvást és békét hoznak.

A legjobb szavak nélküli gyerekkönyveket az IBBY nemzeti szekciótól gyűjtötték össze, és már az első évben több mint száz könyv érkezett több mint hűsz országból. Ezen könyvek egy része jelenleg is a római dokumentációs és kutatási archívumban

²¹ 16.1.1.5. A kiadott könyvek és fűzetek jelleg szerint. In: Központi Statisztikai Hivatal weboldala. https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0005.html (letöltési idő: 2024. 06. 16.)

(Palazzo della Esposizione), másik része a lapedusai könyvtárban található. Harmadik része egy vándorkiállítás anyaga lett, mely mára bejárta a világot: Olaszországot, Koreát, Új-Zélandot, Ausztráliát, az Egyesült Arab Emírségeket, Szerbiát, az Egyesült Államokat, Svájcot, Belgiumot, az Egyesült Királyságot, Finnországot, Ukrajnát, Kanadát, Németországot és Franciaországot.

Mára a csendeskönyvek túlléptek az eredeti definíciójukon és szándékukon, nem pusztán a feldolgozhatatlan és megfogalmazhatatlan élethelyzetek feloldására próbálnak nyelvektől független módon alternatívát kínálni. A csendeskönyv elnevezés önálló műfajjá nőtte ki magát, akár klasszikus meséket, akár hétköznapi történeteket fogalmaznak meg, és a Bolognai Gyermekkönyvvásár egyik legfontosabb és legnagyobb presztízsű kategóriája, amelyre pályázatok ezrei érkeznek minden évben. Illusztrátoroknak, művészeknek hihetetlen nagy szabadságot ad, rendkívül inspiráló és kihívással teli a számukra, hiszen ezekben a könyvekben meg kell tanulniuk dramatizálni, egységben tartani a képeket, közben mégis változatossá tenni őket, dinamikát, lírát, drámát, humort vinni közéjük, értelmezési rétegeket építeni. Itt nem lehet a szöveg mögé bújniuk, a narráció minden feladatát az illusztráció veszi át, meg kell tehát tanulni képekkel mesélni, akár a cselekmény lineáris ábrázolásával, a jelenelek kiemelésével, akár teljesen asszociatív módon, amelyek önállóan vagy egymásra épülve adhatnak ki több történetet.

Csendeskönyv és szövegértés

Egy csendeskönyv azonban nem csupán az illusztrátoroknak kihívás. Ahogy ezt már írtuk, az teszi igazán érdekessé ezeket a könyveket, hogy a művész és az olvasó közösen írja a történetet. Az egyik elkezd, a másik pedig befejezi a mesélést. Ez egy nagyon szoros és izgalmas interakció, ahol az alkotás folyamatában aktívan veszünk részt mi, nézők/olvasók, hiszen általunk lesz a mű befejezett, és általunk szólalnak meg újra a mesék.

Éppen ezért a szöveg nélküli könyvek kiváló eszközei lehetnek az anyanyelvi és idegen nyelvi nevelésnek, a beszédfejlesztésnek, a szókincs bővítésnek, a gondolkodásfejlesztésnek és a fogalmazás tanításának. Tapasztalat, hogy a gyerekeknek mesét olvasó szülők sokkal több szót és összetettebb mondatokat használnak, amikor szöveg nélküli könyvből mesélnek, mint amikor szöveg is van a mesekönyvben, valamint a gyerekek kérdéseire és nyelvi próbálkozásaira is nyitottabbak.

A szöveg nélküli képkönyvek olvasásakor a gyerekek először értelmet, jelentést adnak a látottaknak. A képek dekódolásának, azok önálló értelmezésének képessége óvodáskorban alakul ki, tehát az ilyen típusú könyvek olvasása, nézegetése megelőzi és megalapozhatja a nyomtatott szövegek olvasását, jelentős szerepet játszhat az olvasásra való előkészítésben az olvasási irány, a történet és a képek sorrendjének

vagy az azok közötti összefüggések felismerésében. A képek jelentéssel való felruházásának folyamata és a későbbi hagyományos olvasási stratégiák között folytonosság tapasztalható. A képek értelmezésének folyamata ugyanis bizonyos értelemben hasonló, mint az olvasásmegértés folyamata: a látottak „értése”, a vonalak, a színek, a formák és a kép egészének értelmezése, ugyanúgy az észleléstől (percepció) a megértés (kogníció) felé halad, ahogyan a betűk, a szótagok, a szavak és a mondatok vizuális érzékelése után, balról jobbra tartó irányban (összekötve a látottakat) haladunk, majd eljutunk, bonyolult jelentésadási mozzanatokon keresztül, a tartalom megformálásáig. Az olvasni még nem tudó gyerek a képek elemeit először csupán megnevezi, ez a rápillantás momentuma, ami a látottak befogadásának első mozzanata. Ekkor ruhazza fel őket az elsődleges jelentéssel, ezt követően, a megértés második fázisában, az alapos, megfigyelő, elmélyült látás segítségével lesz képes már az összefüggéseket, logikai kapcsolódásokat, történeteket is felfedezni.

A szövegalkotásnak e folyamata a kritikai gondolkodás kialakításában, annak fejlesztésében is fontos szerepet kap. Márpedig az internetkorszakban ez a képesség túlértékelhetetlen. Hiányában a különböző médiumokon keresztül ránk zúduló információözmény értelmezése, szelekciója és értékelése elképzelhetetlen. Kritikus gondolkodás nélkül folyamatosan ki vagyunk téve mások befolyásoló szándékainak anélkül, hogy képesek volnánk kivonni magunkat e hatás alól. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy a kisgyerekek sok hasonló típusú könyvvel, feladattal találkozzék, hiszen az adott szöveggel, képpel szembeni kritikai látásmód csak más szövegekre, képekre támaszkodva alakulhat ki. Ennek felelőssége bennünket, felnőtteket terhel, hiszen a mesélés először a gyerekekkel együtt olvasó felnőtt párbeszédnek indul, csak ezután válik önálló tevékenységgé, a gyerek saját monológjává.

De lehet-e egy könyv olyan gyors, informatív, univerzális, egyszerűen hatékony, akár egy üzenetben érkező emoji? Valóban véget ért a Gutenberg-galaxis, és egy teljesen más alapokon nyugvó információt, kultúrát közvetítő rendszerben kell a jövőben tájékozódunk és megállunk a helyünket? A mesterséges intelligenciák milyen szerepet játszanak majd új környezetünk kialakításában? Fel vagyunk-e vértelve a kritikai látásmódhoz szükséges eszközökkel? A minket egyre jobban elárasztó képi világban képesek vagyunk-e egyáltalán eligazodni azon, amit látunk? Nem csapnak be minket a képek? Nem ítélünk és döntünk elhamarkodottan a látottak alapján? Nem adunk-e rájuk hamis válaszokat, értelmezéseket?

A gyerekek aránytalanul sok és gyakran kizárólagos filmnézése, mozgókép-fogyasztása alapvetően gátolja azoknak a képességeknek a fejlődését, amelyek nélkülözhetetlenek az írás és az olvasás elsajátításához. Nem fejleszti például a beszédet, sem a belső képalkotást. A fantázia vagy a belső képteremtés hiánya közvetlenül kihat és visszahat az olvasási kedv és az olvasási képesség alakulására. Csak az hallgat vagy olvas szívesen mesét, aki képes élvezni, amit hall, márpedig erre csak az képes, aki elaborál, akiben a szöveg vagy fordított esetben az illusztráció mentális képeket,

eseményeket létesít. Így azoknak a csak szöveges könyvekben hallgatott, vagy csak képes könyvekben látott meséknek, amelyek a belső képteremtést vagy meseteremtést inspirálják, igen nagy szerepük van az olvasóvá válásban. A belső értelmezési képesség fejlettsége a szöveg megértésének és így élvezetének az alapja, és nem csupán az irodalom élvezetében játszanak szerepet, hanem elképzelhetetlen nélkülük a tanulás, az ismeretszerzés is.²²

Esett szó a szövegértésről és a csendeskönyvek ebben való szerepéről, de a csendeskönyvek szövegalkotásban elfoglalt helyét sem szabad figyelmen kívül hagynunk. A literáció szempontjából oly kíváncsatos korai írás a közös mesélés által, a fogalmazás játékos gyakorlása mentén készíti elő a későbbi fontossá váló iskolai szövegalkotási kompetenciákat.

Túlracionalizált világunkban a meseélmény olyan fejlesztő entitás, szociális tényező, amely közvetlen hatással van a gyerek és a felnőtt EQ-jára, a szenzitivitásra önmagunk és a másik ember iránt.²³ Az önmagunk és mások cselekedeteire való reagálás képességét lehet és kell is fejleszteni, kulturálisan befolyásolni. A csendeskönyvolvasás bizonyítottan kiváló módja ennek a kölcsönös értéket képviselő közös élményszerzésnek és tanulásnak. De ne feledjük, hogy csendeskönyvet lapozni, nézni nem házi feladat. Sokkal inkább lehetőség, kapocs, amelynek során az esztétikai befogadás, az olvasással járó megértő tevékenység és empátiagyakorlat hozzájárul az emocionális intelligencia, a szociális és művészi képességek kifejlesztéséhez. Értelmezd! Képzeld el! Érezd át! Kötdődj! Reagálj! Kommunikálj! E képességek nélkül az intellektus hajlamos végzetesen téves döntéseket hozni.

Természetesen a képek „olvasása” nemcsak az olvasástanulást, a kritikus gondolkodást, az érzelmi intelligencia fejlesztését, a szociális érzékenység megalapozásához fontos, de a vizuális műveltségnek is az alapja. A referenciarendszerek, az egymásra utalások, a kulturális kódok, a színek jelentései, a technikák ismerete, a nézőpontok sokasága, a képi metaforák használata csak akkor lesz érthető és élvezhető, ha ezt megfelelő módon készítjük elő. Ennek pedig a legegyszerűbb módja a mielőbbi könyvnezegetés, a nagyon sokféle, különböző stílusú, technikájú, más korokból származó albumok, képek lapozgatása jó alapozó tevékenységek már a legkisebb korban is. Jó lenne végre kicsit átértékelve végiggondolni azt a sokakat bénító kérdést, hogy mi való egy gyereknek. Egy fekete-fehér fotóalbum pont annyira alkalmas a nézegetésre, mint egy állatokat megjelenítő képeskönyv vagy egy nonfiguratív, absztrakt kortárs festménygyűjtemény egy kiállítási katalógusban. Miért is ne nézhetnének ezeket, miért

is ne lehetne beszélni róluk? A lényeg, hogy minél többet és többfélét mutassunk, és ügyeljünk, hogy egyetlen stílus se váljon kizárólagossá.

Hogyan olvassunk képet?

Sok esetben még a felnőttek számára sem egyértelmű, hogy hogyan is értsünk egy-egy képi alkotást, legyen az film, sajtófotó, festmény, illusztráció, design termék. Amikor rápillantunk egy képre, a hangulata azonnal magával ragad minket, és jóllehet még nem is értjük pontosan, amit látunk, még nem tudjuk szavakba sem önteni, de már érzések, emlékek kavarnak bennünk, pont úgy, ahogy Proust a madeleine apropóján írja. Napjaink képekkel körülvett embere számára viszont különösen fontos, hogy az önkéntelen emlékezésen túl is tudja értelmezni a látottakat, így a vizuális nevelés vonatkozásában számunkra is számos tennivaló akad.

De akkor hogyan is olvassunk szöveg nélküli képeket? Ne siessünk, vegyünk egy mély lélegzetet, érezzük a csendet, élvezzük a szavak hiányát. Nézzük a sokféle technikával, más és más illusztrátorok keze által született képeket. Gondolkodjunk arról, mit mesélnek nekünk, felnőtteknek, akik szinte teljesen elfelejtettük, hogy miként is olvashatunk egy képet szöveg nélkül. Annyiszor kezdjük előlről, ahányszor csak szükséges. Hagyatkozzunk az érzéseinkre, amit a képek keltenek! A háttérben csíkozott zöld felület, az előtérben egy piros kör. Fekete felületen vörös fonal kanyarog végig. Mi jut ezekről az eszünkbe? Fogalmazzuk meg, amit látunk, és amit érzünk: illatokat, ízeket, hangokat, érintéseket. Hideg? Meleg? Vicces? Szomorú? Borzongató? Abszurd? Vajon egy konkrét jelenetet ábrázol és narrál, vagy pusztán hangulatot próbál ébreszteni? A valóságot látjuk, a teljes jelenetet, vagy csak egy kiemelt részletét? Félelmet kelt, vagy otthonos, biztonságot nyújtó? Mozgalmas? Statikus? Letisztult? Netán túl sűrű? Modern? Minimalista? Részletgazdag? Dagályos? Kicsi vagy nagy? Intim vagy harsány, színes vagy monokróm? Vajon miért? Mi a szándéka a képnek? Ha sikerül esetleg konkrét mesét társítani hozzá, azt is gondoljuk végig, hogy a szerző miért így közelítette meg a történetet, mi lehetett az a vezérmotívum, ami egy adott technika vagy hangulat kiválasztására készítette. Bennünk hasonló érzések élnek az adott történet kapcsán, vagy teljesen mások?

Nincsenek jó vagy rossz válaszok, ahány olvasó veszi kezébe a könyvet, annyi jó megfigyelés lehetséges. Mindenki a hangulatának, a saját vagy a gyerek életkorának, érdeklődésének megfelelően „olvassa” majd a képeket, és „írja” a maga történetét. Élvezzük hát ezt a hihetetlen szabadságot a könyvek lapozgatásakor, nyugodtan támaszkodjunk szabadon a képzeletünkre, és bátran legyünk újra gyerekek! Akkor se ijedjünk meg, ha nem rögtön értjük meg a látottakat, szeretnünk sem feltétlenül kell őket, csak legyünk nyitottak, kíváncsiak! Nézzük, amit szeretünk és nézzük, amit nem, sokfélét, különbözőeket! Csodálkozzunk rá, ha szokatlan és új megközelítéseket

22 Vekerdy Tamás: Meséléstől az olvasásig. In: Az olvasás védelmében. Olvasáskutató tanulmányok. Szerk.: Szávai Ilona. Budapest: Pont Kiadó, 2010. 27–39. p.

23 Pintér Tibor, M.: A szerkesztő előszava. In: Gödény Andrea, G.: Olvasáspedagógiai tanulmányok. Budapest: ELTE TÖK, 2018. 6. p., <https://www.tok.elte.hu/dstore/document/1121/olvasaspedagogia.pdf> (letöltési idő: 2024. 08. 06.)

látunk, hőkkenjünk meg, mosolyogjunk, csóváljuk a fejünket! Egyszóval engedjük át ezeket a képeket az érzéseinknek, a fantáziáinknak, a szabad asszociációknak, engedjük meg nekik, hogy meséljenek, mondatok és szavak nélkül, bármilyen nyelven, bármilyen korosztálynak, csendesen, hogy azután mi adhassunk nekik hangot.

A szöveg nélküli könyvek megítélésében mérföldkőnek számított, hogy 2023-ban a Deák 17 Gyermek és Ifjúsági Művészeti Galériában megrendezésre került a *Csupa-kép* könyvek. A legjobb külföldi és hazai szöveg nélküli képeskönyvek kiállítása, amelynek Pauer Erika gyerekkönyvtáros és Révész Emese művészettörténész voltak a kurátorai. A kiállítás együttműködő partnereként a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár csendeskönyv-válogatását, valamint a Csimota Kiadó jóvoltából számos eredeti illusztrációt tekinthettek meg a látogatók.²⁴ A Bródy Sándor Könyvtár 2017 óta gyűjti a csendeskönyveket, jelenleg több mint 200 kiadvány található a gyűjteményükben a világ összes tájáról. Fontos kiemelni, hogy a kiállítás kapcsán kerekasztal-beszélgetések, műhelymunkák zajlottak,²⁵ amelyek reményeink szerint lehetővé teszik, hogy a műfajról, annak a tanulmányban is leírt fontosságáról elinduljon egy olyan szakmai diskurzus az olvasókkal, a kritikusokkal, a pedagógusokkal, a könyvkiadókkal, a művészekkel, amely végre méltó helyére emeli a vizualitást a magyar gyerekkönyvkiadásban.

Silent books – books without text

This paper examines the situation of picture books, textless books and silent books in Hungary, taking into account the specific characteristics that influence the publishing of children's books in Hungary. In addition to the publishing aspects, a genre-theoretical approach is taken to understand the specific situation of silent books in Hungary. The study looks back at the textless books published in Hungary in the last ten to fifteen years, including some foreign publications and imaging practices. It touches upon the role of images in the development of reading comprehension, the importance of understanding visual narratives in early childhood, and draws attention to the shortcomings in the training of illustrators.

The different approaches provide a comprehensive picture of the place of illustration in Hungary today, its perception and its real prestige.

²⁴ Csupa-kép könyvek. A legjobb külföldi és hazai szöveg nélküli képeskönyvek kiállítása. In: Deák 17 Gyermek és Ifjúsági Művészeti Galéria weboldala. <https://www.deak17galeria.hu/kiallitasok/csupa-kep-konyvek/> (letöltési idő: 2024. 08. 06.)

²⁵ A Silent book szakmai szemmel. Szimpózium a képkönyvekben rejlő lehetőségekről. In: https://youtu.be/3_XQYUBIT7Y?si=fxQZCCiWPXivNBnU (letöltési idő: 2024. 06. 03.). Csupa-kép könyvek finisszázs. Kerekasztal-beszélgetés és katalógusbemutató. In: <https://www.youtube.com/watch?v=4A8ELFRllyQ> (letöltési idő: 2024. 06. 03.).

KOVÁCS ESZTER

A CSENDESKÖNYVEK HELYE A KÉPES GYEREKIRODALMI MŰFAJOK KÖZÖTT

A tanulmány – nemzetközi kutatásokra alapozva – a képes gyerekkönyvműfajok lehetséges típusait sorolja fel, definiálja azokat és rövid jellemzésüket adja. A tipológia alapját a könyvekben előforduló képek és szöveg mennyisége, aránya és egymáshoz való viszonya képezi, illetve annak a vizsgálata, hogy az adott szöveg-kép együttes (bizonyos esetekben csak a kép, szöveg nélkül) bír-e narratív funkcióval vagy sem. Mindezek alapján a következő műfajok különülnek el: képes ismeretterjesztő könyv, böngésző, verses könyv, illusztrált gyerekkönyv, képeskönyv, képregény/graphic novel és természetesen a tanulmány legfontosabb részét képező csendeskönyv. A csendeskönyv vonatkozásában az elnevezésről, a definícióról, a tipológiáról, a hibriditásról és a hasznosságról is szó esik.

Közhelyszámba megy, hogy a képek korában élünk, a vizuális kommunikáció az életünk minden területén túlsúlyban van. A gyerekirodalom – amelyben mindig is fontos szerepet játszott a vizualitás, és amely ma soha nem látott gazdagságban tartalmaz képeket – ebből a szempontból kitüntetett szerepet játszik. A képiség felerősödése a gyerekkönyvekben maga után vonja annak az igényét is, hogy a tudományos diskurzus az eddigieknél behatóbban foglalkozzon a képet és szöveget egyaránt tartalmazó illusztrált könyvekkel, a képet a szöveggel egyenrangúként kezelő képeskönyvekkel vagy akár a vizualitást előtérbe helyező szavak nélküli csendes- vagy képkönyvekkel. A magyar (gyerek)irodalomtudomány a legutóbbi időikig nem vizsgálta aktívan a képes formákat, a nemzetközi kutatás viszont évtizedek óta intenzíven foglalkozik a gyerekirodalom multimediális kérdéseivel. A képes műfajokon vagy formákon belül különleges helyet foglalnak el csendeskönyvek (silent bookok), és noha Magyarországon az ilyen könyvek még mindig viszonylag ritkák, mégis érzékelhető érdeklődés övezi őket, sok konferencia, tudományos publikáció vagy éppen szakdolgozat választott témái, sőt, mintha egyfajta kultuszuk kezdene kialakulni. A tanulmány célja közelebbről megvizsgálni, hogy milyen képes formák vagy műfajok léteznek a gyerekirodalomban, ezek vajon elkülöníthető, disztinkt formák-e, avagy egymásba sokszor átcsúszó, átjárható műfajok, és hogy ezek között a formák között hol helyezkednek el a csendeskönyvek. Ha irodalommal foglalkozunk, akkor szövegekkel foglalkozunk. Ha gyerekirodalommal foglalkozunk (legalábbis Magyarországon), akkor is szövegekkel foglalkozunk. Noha természetesen a gyerekirodalomban is találhatunk kizárólagosan szöveges formákat (főként ifjúsági és *young adult* regényeket), de ezen a területen jóval gyakoribbak a képek, mint az úgynevezett „felnőtt irodalomban”, olyannyira, hogy gyakran a képé az elsőbbség a szöveggel szemben, illetve nem ritkán a kép egyenesen elválaszthatat-